

Абдуллаева Дилафруз Суратиллаевна
Тошкент давлат шарқшунослик университети таянч докторанти

ЗУЛФИЯ КУРОЛБОЙ КИЗИНИНГ “ХИЛОЛА” ХИКОЯСИДА ОБРАЗНИНГ ПСИХОЛОГИК ПОРТРЕТИ

Аннотация: Ушбу мақола Зулфия Куролбой кизининг “Хилола” номли ҳикояси таҳлилига бағишланган бўлиб, унда адибанинг образ яратиш, унинг руҳиятини тасвирлаш ва персонажнинг психологик портретига чизгилар бериш маҳорати тадқиқ этилган. Ёзувчи мазкур ҳикоясида бир ўзбек кизининг қисмати, унинг дарду аламларини, ўй-кечинмаларини композицион воситалар орқали янада таъсирли баён этган. Асарда муаллиф воқеаларни ҳикоячи-персонаж нуткидан баён қилинган ҳамда психологик таҳлил воситаси – нутқий характеристика ёрдамида образ психологик портретини янада таъсирли ифодаланган.

Калит сўзлар: Зулфия Куролбой кизи, ҳикоянавислик, “Хилола”, реализм, бадиий психологизм, композиция, портрет, статик ва динамик портрет, ремарк, психологик портрет, нутқий характеристика, руҳият.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ОБРАЗА В РАССКАЗЕ “ХИЛОЛА” ЗУЛЬФИИ КУРОЛЬБОЙ КИЗИ

Аннотация: Данная статья посвящена анализу рассказа Зульфии Куролбой кизи «Хилола», которая исследует способность писателя создавать образ, изобразить его внутренний мир и нарисовать психологический портрет персонажа. В этом рассказе автор эффективно описывает судьбу узбекской девушки, ее боли и мысли с помощью композиционных средств. В произведении писательница рассказывает о событиях из речи рассказчика-персонажа и этим она более эффективно выражает психологический портрет образа, используя средства психологического анализа – речевая характеристика.

Ключевые слова: Зульфия Куролбой кизи, новеллистика, «Хилола», реализм, художественный психологизм, композиция, портрет, статический и динамический портрет, реплика, психологический портрет, речевые характеристики, психологизм.

PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF THE IMAGE IN THE STORY OF “HILOLA” ZULFIYA KUROLBOY KIZI

Annotation: This article is devoted to the analysis of the story of Zulfiya Kurolboy kizi “Hilola”, which explores the writer’s ability to create an image, depict his inner world and draw a psychological portrait of the character. In this story, the author effectively describes the fate of an Uzbek girl, her pain and thoughts using compositional means. In the work, the writer talks about events from the speech of the narrator-character and thereby she more effectively expresses the psychological

portrait of the image, using the means of psychological analysis – speech characteristics.

Keywords: Zulfiya Kurolboy kizi, short story, “Hilola”, realism, composition, portrait, static and dynamic portrait, replica, psychological portrait, speech characteristics, psychologism.

Бугунги кунда самарали ижоди қилиб келаётган ўзбек адибаси Зулфия Қуролбой қизи (1966) ижодида миллийлигимизни, миллий анъана ва ўзбек халқига хос бўлган туйғу ва хислатларни ифодалаш, хусусан, инсон тақдири, ўзбек аёли қисмати, унинг руҳияти ва дарду изтиробларини тасвирлаш масаласи етакчи ўринни эгаллайди. Адиба ижодини таҳлил қилар эканмиз, унда аёллар мавзуси, уларнинг дарди ва руҳий дунёси талқини муаллиф ижодида асосий мавзулардан бири эканлигига амин бўламиз. “Зотан, бугунги глобаллашув жараёнида аёл шахси ва унга бўлган ижтимоий муносабат давлатимиз сиёсати даражасига кўтарилган бир даврда, Инсон ҳаётининг қоғоздаги акси бўлмиш – бадиий адабиётда аёллар мавзуси ўзининг салмоқли ўрнига эга бўлиши табиий ҳол”.¹

Адибанинг ҳикояларида персонажларнинг ички кечинмалари, уларнинг ички олами ва характери, руҳияти ва ҳаёлот олами портрети тўлиқлигича гавдаланади. Муаллиф ўз асарларида ҳаётнинг энг аччиқ синовларини бошидан кечираётган инсонлар тақдирини тасвирлар экан, бу тақдирлар орасида ёшлик ва шижоатга тўла йигит-қизларнинг орзу умидларни армонга айланиши, бешавқат ҳаёт зарбаларига мардонавор курашиши ва сўнгига қадар таслим бўлмай қисмат билан юзма-юз келишга жасорат топиши китобхонга психологик таҳлил воситалари орқали жуда таъсирли етказиб берилади.

Зулфия Қуролбой қизининг “Ёзсиз йил” ҳикоясида мукаммал яратилган сюжет орқали, бир йигит фожеаси – Собир исмли соғлом бир йигитнинг автофалокат сабабли ногирон бўлиб қолиши ҳамда насл қолдирилмаслик қисматга дучор бўлиши, шу сабаб севган қизи – Марваридга уйлана олмаслиги тасвирланган бўлса, бугун биз таҳлилига олаётган “Ҳилола” номли ҳикояси ҳам бир ўзбек қизининг қисмати ва унинг руҳияти тасвири масаласига бағишланган бўлиб, унда бедаво касалликка чалинганлиги сабаб турмушга чиқиш, аёллик ва оналик бахтига эришиш каби орзулари армонга айланаётган оддий бир ўзбек қизининг изтироблари тасвирланган.

Мазкур ҳикоя ҳам адиба Зулфия Қуролбой қизининг услубига мувофиқ, ҳикоячи-персонаж нуткидан баён этилади. Ҳикоянинг бош қаҳрамони Ҳилола исмли ўқитувчи қиз бўлсада, аммо муаллиф ҳикоячи-персонаж сифатида унинг яқин дугонасини танлайди. Фикримизча, асарнинг энг катта ютуғи ҳам шунда, яъни бош образ Ҳилоланинг ички дунёси, изтироблари, ўй-хаёллари – психологик портретига чизгилар унинг дардини ҳаммадан ҳам яхши биладиган, уни ҳис қила оладиган, вақти келса сўзсиз ҳам тушуна оладиган энг яқин дугонаси тилидан баён этилади, аёл дарди бошқа бир аёл нигоҳидан

¹ Абдуллаева Д. “Sharq mash’ali”, 2019 йил 1-2-сон, 16-б.

тасвирланади. Асар давомида муаллиф ҳикоячи-персонаж шахсига ортиқча тўхталмайди, воқеалар марказида фақат Ҳилола образи туради.

Зулфия Қуролбой қизи ижодини кузатар эканмиз, адиба ўз асарларининг қаҳрамонларига исм танлашга алоҳида эътибор беради. Унинг қатор ҳикояларида образларга берилган исм – қаҳрамон тақдири, ташқи қиёфаси ёхуд хулқ-атфориغا монанд бўлади. Мазкур ҳикоя аввалида ёзувчи уч кунлик янги чиккан ой тасвири орқали Ҳилола образининг руҳиятига, унинг қисматига илк чизгиларни беради.

“Уч кунлик ҳилолни кўрганмисиз?”

Нозиккина, рангпар, хира ёҳду сочиб турувчи уч кунлик ҳилол... Бир қарасангиз ёрқин, бир қарасангиз заррин нурлари борлиқни ёритишга кучи етмаётгандай беҳол...

...ҳар доим ой янгиланганида қорамтир осмонниг бир четида ийманибгина турган уч кунлик ҳилолни кўришим билан дугонам Ҳилолани эсга оламан”²

Мазкур бандда ёзувчи композицион восита сифатида “ой” деталдан фойдаланар экан, ой рамзи орқали бош қаҳрамон Ҳилоланинг руҳиятига чизгилар бериш билан бирга, унинг аччиқ қисматига ишора қилади. Рамзий маънода уч кунлик ойни танлайди ва ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган 25-26 ёшлар атрофидаги нозик бир қизнинг қалбидаги орзу-умидларини “ой ёғдуси”га, уни ўраб турган “қорамтир осмон” эса Ҳилоланинг орзуларини руёбга чиқишига тўсқинлик қилувчи бедаво дарди тимсоли сифатида ифодалайди.

Адиба Ҳилола образи билан ўқувчини таништиришда давом этаркан, навбатдаги композицион восита – портретдан фойдаланиб, унинг ташқи кўринишини тасвирлайди.

“Ҳилола...

Уч кунлик ҳилол мисол нозик, рангпар, юпқа лаблари қонсиз... Қуюқ киприкли, шахло кўзлари гоҳ маъсум, гоҳ қайғули, баъзи-баъзида, кайфияти аъло вақтларида шўхлик-муғомбирлик билан боқади. Ва бу унга жуда ярашади. Китобларда тасвирланган ойимқизларга ўхшаб кетарди”³

Бу ўринда Зулфия Қуролбой қизи статик портрет туридан фойдаланиб, Ҳилола образига персонаж асарга кириб келгандаёқ тавсиф беради. Аммо муаллиф бу билан чекланиб қолмай, асар давомида динамик портретдан фойдаланиб, воқеа ва диалоглар тасвирида, ҳаракат давомида персонаж кўрнишига доир айрим деталларни киритиб боради. “Бундай портрет деталлари (юз-кўз ифодалари, тана ҳолати ва ҳаракати, қилиқлари) кўпроқ ремаркалардан жой олади ва персонажнинг айни пайтдаги руҳий ҳолатини ифодалашга хизмат қилади”.⁴

Ҳикоя давомида муаллиф ҳикоячи-персонаж нутқи орқали Ҳилола образи ҳақида маълумот берар экан, Ҳилолани жуда камтар, одобли, очиқкўнгил ва меҳнаткаш қиз қилиб таърифлайди. Ҳилола ҳар томонлама идеал образ

² Зулфия Қуролбой қизи, “Ўлим ҳеч нарса эмас”. Янги аср авлоди, Т.:2011 йил. 206-б.

³ Ўша манба

⁴ Д.Қуронов ва б., “Адабиётшунослик луғати”. Академнашр, Т.: 2010 й. 227-б.

сифатида гавдалантирилар экан, унинг дарсларни маҳорат билан ўтиши, ўз касбининг фидойиси эканлигига алоҳида урғу берилади. Бир қарашда Ҳилоланинг ҳаётда ортиқча муаммоси йўқдай гўё – севимли касби бор, икки сменалаб ишлайди ва шунга яраша маош олади, катта бир оиланинг фарзанди, ота-онаси, ака-укалари ва келиларию жиянлари балан аҳил-иноқ яшайди. Аммо унинг кўнгли ёришмайди, “ёши ўтиб қолаётгани” сабаб, кўп куюнади. Унинг барча ўзбек қизлари каби орзуси бор – турмушга чиқиш ва бир оиланинг бахтли бекаси бўлиш. Шу ўйлар унга каттиқ изтироб берарди, изтироблари эса унинг кўзларида, сўзларидан сезилиб турарди.

*“Унинг ҳозиргина кулиб турган чехраси тундлашиб, кўзларида аламли изтироб пайда бўлди”.*⁵

Ҳилола келишган ва ўқимишли қиз бўлганлиги сабаб, уни сўраб келганлар кўп бўлади. Лекин, ота-онаси негадур уларнинг барига рад жавобини бераверади. Бу холдан қизнинг дарди янада ортарди, ота-онасининг нима сабабдан бундай йўл тутаётганини тушунолмасди. Лекин у ўзининг маъюслиги ва изтиробларини кулгу ва хазил ортига яширишга уринарди. Унинг ягона дарсдакаши мактабдаги ҳамкасб дугонаси эди.

*“Ҳилоланинг кўзларидан шашқатор ёш оқар, юзи докадек оқариб кетганди. Йиғлаётганини Ҳилоланинг ўзи ҳам билмасди чоғи. У беҳушдек, бир нуқтага қадалган қорачиқлари қотиб қолган, вужуди ҳам тошга айлангандек қилт этмасди...”*⁶

Адиба Зулфия Қуролбой қизи Ҳилола образи орқали оддий ўзбек қизини гавлантиради, миллийлигимизга хос бўлган оила ва оилавий ришталарнинг ўзбек ёшлари, умуман Шарқ инсони учун қанчалар муҳим эканлигини яна бир бор эътироф этади. Ҳикоя бош қаҳрамони Ҳилолага оила қурмай бу дунёдан ўтиб кетиш каби катта бир армон азоб берарди.

“...борган сарин унинг юзидан тароват қочиб, кўзларида умид учқуни сўниб борарди. Пешонаси-ю кўзларининг тагида билинар-билинемас ажсин пайдо бўлганди”.

Ҳикояда психологик портрет билан биргаликда, психологик тасвир воситаси – нутқий характеристикадан ҳам муаллиф маҳорат билан фойдаланган. Ҳилола образига дугонасининг тилидан тавсиф берилар экан, муаллиф дугонаси аслида қандай оқибатли ва чин дўст эканлигини кўрсатиб ўтади. Биз ҳилоланинг дугонаси ҳақидаги фикр вва тасаввурни, унинг қанчалар бағрикенг, дугонасининг бахтли бўлишини истайдиган оқила қиз эканлиги айнан унинг ўзининг нутқидан билиб оламиз.

*“Кўзларим жиққа ёшга тўлгач, ич-ичимдан нимадир кўтарилиб келиб, бўғзимга тиқилган эди. Худо ҳаққи, мўъжиза юз бериб, менга тушимдами, ўнгимдами Хизр йўлиқса... Мен ундан Ҳилолага бахт сўрардим, дея орзу қилганча неча-неча кунларни, ойлари, ҳатто йилларни ўтказиб юбордим”*⁷.

⁵ Зулфия Қуролбой қизи, “Ўлим ҳеч нарса эмас”. Янги аср авлоди, Т.:2011 йил. 208-б.

⁶ Ўша манба

⁷ Ўша манба

Орадан йиллар ўтади. Бу орада дугонаси турмушга чиқиб, икки бора фарзандли бўлади ҳамки, Ҳилоланинг бахти очилмайди. Аммо дугонаси Ҳилолага бахт сўрашдан, у ҳақида ўйлашдан тинмасди ва нима сабабдан ота-онасини уни турмушга беришни истамаслини тушунмасди.

“Афсуски, тун-кун ўйлаганим, ният қилганим билан менга Хизр йўлиқмади, Ҳилоланинг эса бахти очилмади...”

Бироқ у жуда ўзгариб кетганди. Энди у илгаридек пана-панада йиғлаб сиқтамас, нола қилмас, ота-онасини ёзғирмас, аксинча, ўзини кувноқ кўрсатишига ҳаракат қилар, юзидан табассум аримас, тинмай, лаби лабига тегмай гапирар, ҳамсуҳбатига оғиз очиргани қўймасди”⁸

Орадан йиллар ўтганидан сўнг, ваниҳоят илк кўклам кунларидан бирида Ҳилола дугонасининг олдида хушхабар билан келади, кўшни қишлоқдан келган совчиларга ота-онаси розилик беради.

“Шу чоғда уни бир кўрсангиз эди! Шаҳло кўзлари чақнар, рангпар ёноқлари лов-лов ёнар, ҳамиша изтироб билан қимтилган лабларида юракларни кўтариб юборгувчи табассум жиловланарди”

Аммо Ҳилоланинг узок кутилган бахти кўпга бормади. Тўй бўлиб ўтгандан кейин, бир ҳафтадан сўнг “Ҳилола вафот этибди” деган шумхабарни эшитган дугонаси яқиндагина ёр-ёр айтиб, келин узатиб борган ховлига аза кийимларини кийиб боради ва шу ерда Ҳилоланинг ота-онаси нима сабабдан шу вақтга қадар турмушга беришни истмаганликлари ҳақидаги сирдан хабар топади.

“Касал эди, шўрлик. Суюқ қон эди... ўн тўрт ёшида дўхтирлар кўрикдан ўтказиб, “гемофилия” дейишган. Иложи борича турмушга бермасликка ҳаракат қилинлар, дейишган... Лекин бу ҳақда Ҳилолага айтишмаган. Балмасди, шўрлик... Охири айтдик, шунақа-шунақа, касалсан, дедик. Майли, пешонамда борини кўраман, деди. Ноилож рози бўлдик”⁹

Ҳикоя сўнгида барча сирлардан вокиф бўлган дугонаси қаттиқ изтироб чекади, муаллиф сўнгсўз ўрнида яна уч кунлик ой ҳақида ёзади. Ҳилоланинг нозик ва заифлигини, гўзаллиги ва тароватини уч кунлик ойга қиёслайди.

Адиба Зулфия Қуролбой кизи мазкур ҳикоясида бир ўзбек қизининг бахт сари талпинишларини, оила қуриш ҳақидаги орзу-умидларини тасвирлаш орқали, шарқ халқларига, хусусан ўзбек миллатига хос бўлган оила ва оилавий муносабатларнинг инсон ҳаётидаги ўрни ҳақида ёзади. Шарқ халқларида, ўзбек халқи орасида ҳар бир шахс гўдаклик давриданок оила қуриш – уйланиш ва турмушга чиқиш масаласини ҳаётдаги энг бирламчи масала деб қабул қилади. Қизалоқлар кичик давриданок, хатто дугоналари билан кўғирчоқ ўйнаганида ўзини она ролида тасаввур қилади, ўғил болалар эса катта бўлганида дадасидек оилапарвар бўламан деб улғаяди. Шу сабаб ҳам кўплаб шарқ мамлакатларида, хусусан бизнинг юртимизда ҳам оила институтига муносабат мутлоқ фарқ қилади.

⁸ Зулфия Қуролбой кизи, “Ўлим ҳеч нарса эмас”. Янги аср авлоди, Т.:2011 йил. 223-б.

⁹ Ўша манба

Муаллиф Зулфия Қуролбой қизи эса ўз асарлари орқали мазкур қадриятларимизнинг инсон тадқири, шахс қисматидаги ўрни ҳақида ёзади, адиба асарлари бугунги кун жамияти ва унинг инсонлари, уларнинг ўй-кечинмалари, орзу-истакларини тараннум этиб келмоқда. Зеро, ўзбек адабиётшунослик илмининг йирик намояндаси профессор У.Норматов эътирофи билан айтганда “адибанинг инсон шаънини ҳимоя қилиш ва улуғлашдек мўътабар мавзуни янада теранроқ ва кўламдорроқ ёритиб бериши, муаммоларнинг бетакрор ечимини топиши”¹⁰ унинг маҳоратидан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаева Д. “Sharq mash’ali”, 2019 йил 1-2-сон, 16-б.
2. Зулфия Қуролбой қизи, “Ўлим ҳеч нарса эмас”. Янги аср авлоди, Т.:2011 йил.
3. Д.Қуронов ва б., “Адабиётшунослик луғати”. Академнашр, Т.: 2010 й. 227-б.
4. У.Номатов. Қалбдаги беназир зиё. 2010 йил, <http://normatov31.narod.ru/maqola/qbz.html>

¹⁰ У.Номатов. Қалбдаги беназир зиё. 2010 йил, <http://normatov31.narod.ru/maqola/qbz.html>